

ČLOVEK NIE JE ZVIERA

PETER RANDUŠKA, Katedra ochrany lesa a poľovníctva LF TU, Zvolen

„Nezabiješ!“ – toto piate prikázanie kresťanského Desatora nachádzame v rôznej forme vo všetkých spoločenských formách ako základný zákon a imperatív potlačania najhrubšieho prejavu agresivity u človeka, siahnutia na život iného človeka. Aké sú vlastne základné črty agresivity človeka a ako sme sa v priebehu vývoja „spoločenského človeka“ odlíšili od primitívnej agresivity našich živočíšnych prapredkov? Mnoho autorov zaoberajúcich sa agresivitou človeka hovorí o nej ako o biologickom dedičstve. V prácach Lorenza, Eibl-Eiblsfelda, Mitscherlicha, Drvotu a aj mnohých ďalších sa pripisuje značný význam inštinktvým reakciám na modelové situácie, ktoré pri prekročení určitého prahu sebaovládania sú už ťažko kontrolovateľné. Vývoj človeka ako spoločenskej bytosti nebol podľa nich dostatočne dlhý na to, aby človek pomocou rozumu potlačil dedičstvo tejto predhumánnej etapy svojho vývoja.

Skúsme definovať agresiu ako výraz odvodený z latinského *aggredior*, čo znamená *prišľupovať, podniknúť*, ale aj *napadnúť a udrieť*. Prvým významom môže byť určitý typ zvieračieho správania pri vnútroduhových a medziduhových konfliktoch, druhým je označenie správania ľudského jedinca zameraného podľa Freuda na ubližovanie iným. Tretím významom je vzťah k politickým aktivitám, k protiprávnym činom voči iným štátom z pozície sily.

Pojem agresivity sa v súvislosti s činnosťou zvierat najčastejšie spája s dravými zvieratmi. Dravý spôsob života je však dnes známy vo všetkých 28 kmeňoch živočíšnej ríše a nie je viazaný len na šelmy, ktoré pre laika predstavujú typický príklad. Lovecké správanie však nie je prejavom agresivity, je pudovým správaním podnieteným fyziologicky pocitom hladu. Predátor loví korisť len pri pocite hladu a nevedie ho k tomu hnev ani agresivita. Lovecké správanie nie je vlastné len šelmám, ale stretávame sa s ním aj u hmyzu a u iných živočíšnych tried. Môžeme uviesť rad príkladov, keď spúšťačom loveckého správania nie je hlad, ale napr. starostlivosť o mláďatá (mačka učiaca mačiatá loviť; samotárske osy zabezpečujúce potravu pre potomstvo a pod.). Agresívne správanie sa začína prejavovať u predátorov len v prípadoch, keď je korisť schopná brániť sa a keď dochádza k boju, v ktorom môžu byť sami ohrození. Podobne môže byť agresívne správanie vyvolané ohrozením aj u druhov s primárne nízkou úrovňou agresívneho správania. Fyziologicky sú podmienené aj agresívne prejavy v období rozmnožovania, keď okrem neagresívnych foriem prezentácie a „súbojov“ o samičky formou spevu, vyfarbením svadobného šatu a inými prejavmi imponovania môže sa prejaviť agresívne správanie dané fyziologicky podmieneným znížením prahu agresivity. Tieto súboje majú značne rituálny charakter a málokedy sa prekračuje hranica možného usmrtenia soka. Vlastné „zbrane“ (roh, jed...) sa nepoužívajú a víťaz nikdy neprenasleduje porazeného. Na okamžité ukončenie súboja často stačí už prejav podriadenosti, nemusí nasledovať útek. Všetky tieto príklady platia pre podmienky voľnej prírody. V umelo vytvorených podmienkach spojených s obmedzením životného priestoru dochádza k intenzívnym prejavom agresivity. Dokonca aj v prípadoch nadbytku potravy sa prejavuje boj o potravu, o sexuálneho partnera, hierarchia

svorky sa uplatňuje podstatne agresívnejšou formou ako v prirodzených podmienkach. Môžeme teda konštatovať, že zvieratá reagujú agresívne len vtedy, keď je ohrozené jeho prežitie. Táto agresia je dedične naprogramovaná, je životne nevyhnutná a napomáha prežitiu druhu a jedinca. Bezprostredne ohrozený život a nevyhnutné životné potreby uvádzajú do činnosti dedične naprogramované reflexy správania, lokalizované vo fylogeneticky najstarších častiach mozgu, pričom spúšťačmi sú fyziologicky podmienené vplyvy.

Človek nie je so šelmami vývojovo príbuzný, preto aj prechod od človeka-zberača k človeku-lovcovi znamenal vývojovo revolučnú zmenu. Podobne ako u zvierat však lov nebol spojený s agresivitou a negatívnymi pocitmi. Naopak, korisť bola vážená, vyskytovali sa kultové prejavy a identifikácia s božstvami. Aj keď lov zlepšoval schopnosti človeka narábať so zbraňou, neakceleroval agresívne správanie. Najlepší lovci sa nestávali náčelníkmi kmeňov automaticky, ale až vtedy, keď svoje schopnosti vložili do služieb celku. Seneca v *Listoch Luciliovi* hovorí: „Šťastné boli národy vtedy, keď vládnuť mohol len najlepší a najmúdrejší z nich, keď vládnuť bolo povinnosťou, a nie výsadou!“

V mnohých životných situáciách pozorujeme aj sami na sebe alebo na iných určité náznaky agresívneho správania. Väčšinou sú to prejavy „neškodnej“ agresie. Môžu sa vyskytovať často v prípadoch nútenej izolácie osôb v obmedzenom priestore – tzv. „ponorková choroba“, keď ľudia reagujú podráždené na podnety, ktoré by v normálnych podmienkach žiadny negatívny prejav nevyvolali. V spoločnosti normálnych a slušných ľudí však agresívne správanie nie je výhodou, prejavuje sa ako výrazný a rušivý antisociálny faktor. Avšak tam, kde sa agresívne správanie s cieľom dosiahnuť výhodu uplatňuje ako spoločenská norma, môžeme počítať aj so zvýšenou agresivitou ako spoločenským javom [1]. Agresívne správanie je u človeka ako živočíšneho druhu prirodzené. Je organizované vo vývojovo starších štruktúrach mozgu. Tieto sú však pod permanentnou kontrolou mozgovej kôry. Úroveň vyzretia mozgovej kôry je jedným z faktorov regulujúcich agresivitu, preto napr. u detí ľahko dochádza k návalom zlosti. K agresívnym prejavom môže dôjsť v dôsledku odtlmenia týchto centier pod vplyvom drog, choroby, v dôsledku úrazov hlavy, po požití alkoholu... Veľmi významný je hormonálny vplyv. U jedincov so zvýšenou hladinou testosterónu je pravdepodobnosť agresívnej reakcie vyššia.

Okrem endogénnych vplyvov treba vziať do úvahy vonkajšie vplyvy. Jedným z nich je pocit frustrácie. Tento môže prameniť v sklamaných nádejach na sebarealizáciu, očakávaný úspech a vo veľmi významnej miere sa na ňom podieľa pocit precenenia svojich síl, v dôsledku čoho nie je jedinec schopný konštruktívne riešiť problém a odreaľguje frustráciu agresívnym správaním.

Špecifické formy nadobúda fenomén agresivity v politike. Pokiaľ chceme bližšie objasniť aspoň niektoré jeho aspekty, treba v prvom rade vychádzať z definície. Tá hovorí, že agresiou v najužšom zmysle slova sa rozumie deštruktívne správanie sprevádzané afektom hnevu, zlosti alebo pocitom nepriateľstva, ktorého cieľom je zničenie iného jedinca alebo predmetu.

Prejavom agresie je teda útok, ktorý však nemusí byť fyzický, ale sa môže prejavovať verbálne, ako urážka, ponižovanie, výsmech alebo ohováranie. Agresia má za úlohu zastrašenie iného, jeho likvidáciu, získanie pozícií na jeho úkor. Je charakteristické, že v určitom štádiu už jedinec nie je schopný kriticky hodnotiť svoje konkrétne konanie a namiesto konštruktívnej korekcie postupov a prejavov pristupuje k agresii ako k metóde politického boja. Pohotovosť k agresívnemu správaniu je u rôznych ľudí rozdielna. Jestvujú však jedinci s celoživotne zvý-

šenou agresivitou. Takto sa táto stáva jednou z najvýraznejších čŕt osobnosti. Môže to byť dané špecifickým genetickým základom alebo je to výsledok dovtedajších životných skúseností, kedy agresívne správanie poslúžilo opakovane na dosiahnutie cieľa; tak sa agresivita stáva návykovou tendenciou prejavu.

U silných jedincov je vyvinutá schopnosť implantovať agresívne emócie aj iným, najmä jedincom so zníženou schopnosťou sebakontroly, a tak ich vyprovokovať až k davovým hysterickým prejavom agresivity, ktoré môžu nadobúdať rozličné formy – od verbálnych prejavov až po fyzický útok. Submisívne-podriadené subjekty sa potom zneužívajú na skryté alebo otvorené útoky voči cieľovej osobe alebo skupine osôb, no dominantný jedinec môže aplikovať vlastné agresívne prejavy prenesene-direktívnou formou aj cez osoby, u ktorých primárna agresivita voči danému subjektu nie je vyvinutá, avšak strach o existenciu, osobnú slobodu a určité výhody vyplývajúce zo vzťahu s dominantom ich prinúti k činu.

Teória agresivity hovorí, že po akcii prichádza k odreagovaniu, nastáva útlm, prichádza k uvoľneniu. No opakovaným „tréningom k agresivite“ je útlmová reakcia stále slabšia a vyžaduje sa ďalší konflikt-boj. Kladný výsledok boja zvyšuje pravdepodobnosť opakovaného agresívneho správania v budúcnosti.

Dominant frekventovane zneužíva na dosiahnutie svojich cieľov výraznú črtu človeka, totiž zníženú toleranciu voči odchyľkam, značne ovplyvnenú mentálnymi kvalitami konkrétnej podriadenej osoby/osôb. Útok je potom cielene organizovaný a postupne prechádza od posmechu cez urážky až po fyzické násilie. Toto konanie spravidla nemá racionálny podklad, hľadá sa teda zámienka – vytvára sa nepriateľ. Na jednej strane sa davu vsugeruje pocit vlastnej výnimočnosti – rasovej, kultúrnej, historickej – a na strane druhej jej ohrozenie cieľovou osobou (skupinou). Pokiaľ sa pridruží aj zjavná črta, pomocou ktorej sa dá skupina identifikovať (farba pleti, náboženské obrady, reč), dochádza k akcelerácii ataku. Úlohu „poslednej kvapky“ potom môže zohrať celkom zanedbateľná drobnosť, ktorú politik zneužije, prezentuje ju ako kardinálnu ukážku ohrozenia zo strany cieľovej skupiny, a tak dochádza k totálnemu vyradeniu sociálnych a biologických zábran a následnému útoku, ba až k davovému násiliu; často ho rozpútavajú jedinci za normálnych okolností utiahnutí, nesmelí, ktorí sa vnútorne stotožnia s „vodcom a jeho ideami“, pričom o čo podriadenejšia je táto osoba a o čo slabšie sú jej vlastné kvality, o to väčšia je jej snaha prezentovať samu seba ako obraz vlastností vodcu.

U politika s výraznými agresívnymi črtami sa tieto prejavujú okrem schopnosti manipulovať davom aj v individuálnych prejavoch na politickej scéne. Znovu sa opätovne vyhľadáva vnútorný alebo vonkajší „nepriateľ“. Vlastná neschopnosť riešiť problémy sa zakrýva presúvaním zodpovednosti na iné subjekty a charakteristický je nepretržitý rad verbálnych útokov a zámerných incidentov odpútavajúcich pozornosť. Neschopnosť kriticky prehodnotiť vlastné konanie vyvoláva skôr či neskôr konflikty aj s dovtedajšími priaznivcami a spolupracovníkmi. Agresivita bráni dialógu s kýmkoľvek a aj minimálny náznak nesúhlasu sa rieši okamžitou kriminalizáciou, znemožnením kritika s následnou snahou vyradiť ho z politického diania, a tak eliminovať zdroj kritiky.

V tomto štádiu sa už prevažná časť energie (aj tej pôvodne tvorivej) presúva do roviny emotívno-agresívnej a správanie politika dostáva jednoduchú schému: nájsť nepriateľa – presunúť naňho zodpovednosť – trestať.

Pokiaľ takýto politik zastáva nevýznamný post, riešenie tohto problému je otázkou politického subjektu, ktorého je členom. Pokiaľ však je v rozhodujúcom postavení, jeho konanie

analyzujú aj zahraničné politické subjekty a môžu ho stotožňovať s celou politickou scénou krajiny. To môže vyvolať prerušenie dialógu, stratu ekonomických, politických a komerčných kontaktov a väzieb a v konečnom dôsledku medzinárodnú izoláciu takto prezentovanej krajiny. Je potom vecou celospoločenskej zodpovednosti politickej scény za osud krajiny, aby prijala účinné opatrenia (a to aj bez ohľadu na rozdielne politické názory v iných oblastiach), ktoré by agresívne prejavy či už vo vnútornej, alebo zahraničnej politike účinne eliminovali.

Čím je teda ľudské agresívne správanie a čím sa odlišuje od agresivity živočíchov? Agresívne správanie zvierat sa vyznačuje biologickou účelovosťou smerujúcou k zachovaniu jedinca a druhu. Zviera reaguje na rôzne formy ohrozenia svojho života a tieto reakcie sú fylogeneticky zakódované vo vzorcoch správania. Agresívne prejavy sú reakciou na podnety z centrálnej nervovej sústavy a ich funkcia je prísne účelovo ochranná. Zviera reaguje na reálne a objektívne ohrozenie svojich potrieb vnímané zmyslami v reálnom čase. Agresivita zvierat nemá deštruktívny charakter. Lov a zabíjanie nie je prejavom agresivity. Naopak, v ríši zvierat sa stretávame s celým radom reakcií a typov správania, ako sú dominancia v číade, pachtové značkovanie, gestá podriadenosti, ritualizácia súbojov a i., ktoré majú usmrteniu protivníka zabrániť; všeobecne častejšia je úteková reakcia ako boj.

Človek má podobné dedičné vlohy k agresivite ako iné cicavce a s vývojovo blízkymi druhmi ludoopov a primátov má aj mnoho podobných prejavov a fyziologických pochodov. Biologicky účelové modely správania sa však v priebehu jeho vývoja zmenili. Najväčší vplyv mal značný rozvoj centrálnej nervovej sústavy a schopnosť myslieť, hovoriť a uvedomovať si súvislosti. Pôvodne jednoznačne prírodné prostredie modifikoval na jeho úplne novú formu po stránke technickej, sociálnej a emotívnej. Pôvodne životne dôležitý a výlučne pozitívny prejav pretransformoval do novej negatívne-deštruktívnej formy. (Schopnosť hovoriť zneužívajú demagógovia už stáročia na vyvolanie pocitu ohrozenia aj v prípadoch, kedy žiadne nebezpečie nehrozí, na vyvolávanie nenávisťi, rasovej či náboženskej nadradenosti a národnej výnimocnosti.) Pôvodne jednoduché potreby rozšíril na široké oblasti spotreby a pre uspokojenie svojich nárokov neváha často použiť násilné a zločinné formy. Pôvodne pozitívny, prežitie umožňujúci prejav tak pretransformoval do ničivej aktivity zameranej na ničenie svojho vlastného druhu.

Človek ani zviera nemajú „pud agresivity“. Agresívne prejavy sú súčasťou celkov správania. Kým u zvierat ide o ich využívanie, u človeka ide väčšinou o ich zneužitie. Pretože človek nie je zviera!

LITERATÚRA

- [1] MOHRIG, W.: Zlý jako zvíře. Leipzig, Urania Verlag 1984.
[2] DRVOTA, S.: Od zvierata k človeku. Bratislava, Smena 1983.

Ing. Peter Randuška, CSc.
Katedra ochrany lesa a poľovníctva
Lesnícka fakulta TU
960 53 Zvolen
SR